

De haan en het geloof van mensen

LEEN DEN BESTEN

Uitdrukkingen

De haan is van oudsher een dier dat tot de verbeelding spreekt. Allerlei uitdrukkingen herinneren hieraan. Ik noem er enkele.

De gebraden haan uithangen = heel veel geld uitgeven, de grote heer uithangen. Men heeft in deze uitdrukking een herinnering willen zien aan een oud sprookje waarin verteld wordt van een gebraden haan die zich zeer aanmatigend en overmoedig gedraagt. Anderen brengen de uitdrukking in verband met de haan die men na de korenoogst bij het naar huis gaan meevoerde op een hoger, met aren en bloemen versierde stang, daarna braadde en opat. Weer anderen menen dat het 'uithangen' komt van de uithangborden die vroeger bij gaarkeukens hingen. Bij oogstfeesten en bruiloften kwam een gebraden haan in zijn geheel op tafel.

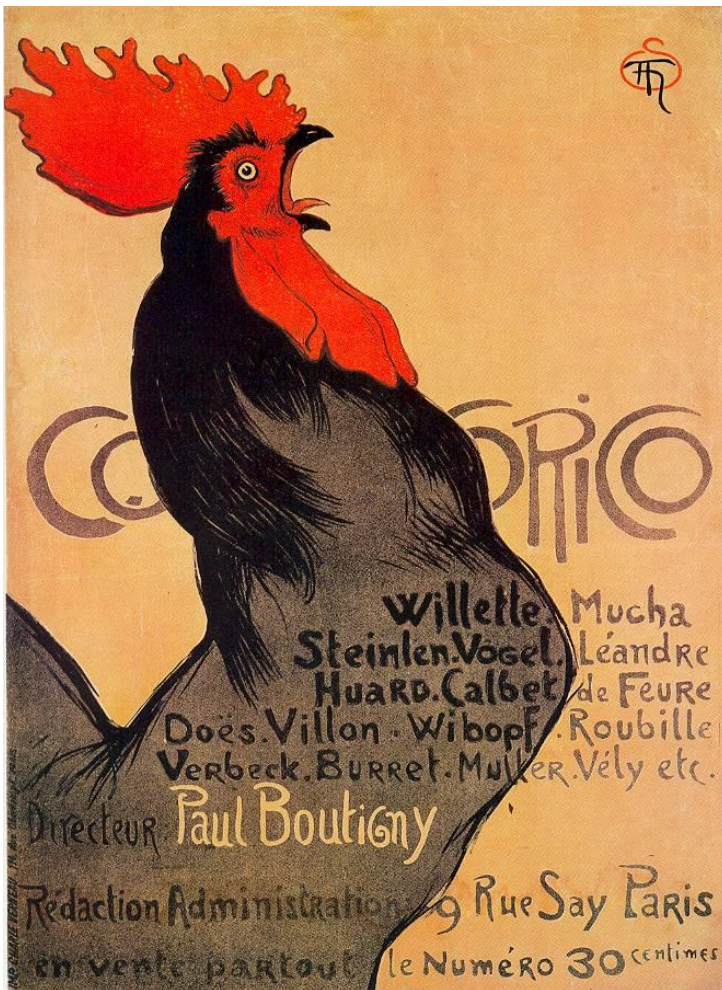
Zijn haan moet (altijd) koning kraaien = hij wil altijd zijn zin doordrijven, hij moet altijd gelijk hebben. Deze uitdrukking is ontleend aan de hanengevechten: de haan die daaruit als overwinnaar tevoorschijn trad, kraaide victorie, was de koning.

Rolf Janssen, Linosnede

Daar zal geen haan naar kraaien = daar zal niemand aandacht aan schenken, zich druk over maken, gewag van maken; daar zal niemand ooit iets van te weten komen of over reppen; dat zal nooit uitkomen. Men geloofde vroeger wel dat een haan, als hij van een misdaad getuige was geweest, door zijn gekraai de misdadiger zou aanwijzen. Was een misdaad in stilte gepleegd en rekende men dat ze geheim zou blijven, dan kraaide daar geen haan naar.

De rode haan erin steken of laten kraaien = een huis of een dorp in brand steken. Deze uitdrukking heeft waarschijnlijk te maken met de vroegere gewoonte van sommige brandstichters om door bepaalde tekens elkaar allerlei zaken mee te delen. Die tekens werden door leden van een voorttrekkende bende gezet op kerken, hoeken van straten of kruisen aan de weg waardoor de achter hen volgende boeven wisten wat er moest worden gedaan. Kwam er onder de tekens een voor die op een haan leek, dan moest dit worden opgevat als een bevel tot brandstichting. Omdat zo'n teken met rood krijt werd aangegeven, kon op die wijze *de rode haan* de uitdrukking worden voor brand.

'Cocorico', lithografie, 1899, Parijs, 140 x 100 cm.

Volksgebruiken

In het volksgeloof speelde de haan een grote rol. Een haan die op de drempel kraaide of een huis binnenkwam, zou een bezoeker aankondigen. Een witte haan zou geluk brengen. Een zwarte haan bracht men in verband met zwarte kunst en ongunstige invloeden. Hij werd ook wel gezien als de bliksem die onweerswolken splijt, de dampkring zuivert en onweer afweert. Bij de bouw van een toren offerde men soms een haan om te voorkomen dat die telkens weer zou instorten. In Ziewent werd vroeger een haan, na met slingers versierd en dronken gevoerd te zijn, in een mand boven de bruiloftstafel gehangen. Deze (witte) bruiloftshaan zou kwade geesten verdrijven.

Op een boerenbruiloft te Nieuw Schoonebeek en in dorpen in Westfalen werd eerst een hanenmaaltijd genuttigd. Daarna ging een joelende groep mensen naar de boerderij vanwaar de bruid gehaald was om de bruidshaan te vangen. Deze kreeg eerst jenever en werd dan met een lang touw vastgebonden en op de schouders van een van de feestgangers naar de bruiloft gebracht en daar op een ladder met zware touwen vastgebonden. Vervolgens moest de naaste buurman hem met een groot mes in een enkele houw de kop afslaan en hem verder slachten. Daarna moest de bruid hem braden. Zodra de slachter de haan genoeg gebraden achtte, probeerde ieder er een stuk van machtig te worden. Hiermee was het inwijdingsfeest ten einde en zette men zich aan de

avondmaaltijd.

In Twente en Westfalen bracht men de haan in verband met vruchtbaarheid. Dit is duidelijk op het oogstfeest (hier *stoppelhanen* genoemd). De boer trok op de laatste dag van het rogge inhalen naar het land met kannen vol jenever. Op het laatste voer rogge werd een (stoppel)haan mee naar de schuur gereden of een versierde houten haan op het voer mee naar huis gebracht.

In gewijzigde vorm wordt in Raalte ieder jaar nu nog op donderdag van de week van augustus het oogstdankfeest onder de naam "Stöppelhaene" gevierd. Een corso van praalwagens met oogstproducten is het onbetwiste hoogtepunt. Een oogstgave (vroeger graan voor de armen, tegenwoordig collecten voor landbouwprojecten in de derde wereld) wordt aan de geestelijkheid aangeboden.

Het oogsten gebeurde vroeger volledig met de hand. Met de pikhaak trokken de maaiers een bundel rogge naar zich toe om die vervolgens met de zicht te maaien. Direct achter de maaiers volgden de bindsters, gekleed in hun witte Sint Jaopikstuug, die de garven opraapten, het ondereind met een zeel vastbonden en de kop in elkaar snoerden. Nadat het maaien en binden was gedaan, gingen de maaiers en bindsters gasten. Dat is het opzetten van de garven in de schoven van elk zes garven. Zes garven heten samen een 'gast' rogge. Om de schoven goed vast te zetten en te beschermen tegen de wind, volgde daarna het helken, waarbij een bindzeel om de kop van elke gast werd gebonden. Het kwam vaak voor dat de boer bij het losslaan van het laatste hoekje rogge tegen de maaier zei; 'Pas op veur de haene'.

Want als de laatste gast lag, kwamen de vrouwen die thuis waren gebleven, met kannen jenever voor de maaiers en een zoete wijn of likeurtje voor de bindsters het land op om te vieren dat de roggebouw 'of edoane' was; Stöppelhaene! In latere jaren werd de alcoholische versnapering vervangen door chocolademelk. En als de rogge eenmaal droog was en de garven op de laatste wagen naar de boerderij werden gebracht, prijkte op de laatste wagen een met oogstkransen versierde grote houten haan, de Stöppelhaene, symbool van vruchtbaarheid en van de stoppels die op het land staan na de roggeoogst. Na de oogst werd haan aan de gevel van de boerderij gespijkerd om het volgend jaar weer achter op de laatste voer rogge te kunnen prijken. (uit: *Veertig jaar Stöppelhaene. 'De roggebouw is of 'edoane'*. Raalte 1991).

Hanengevechten

Een oud volksvermaak is het hanenvechten. Een hanengevecht is een duel tussen twee hanen dat alleen zal ophouden als een van beide dood of uitgeput neervalt. Een haan zal een rivaal niet dulden op zijn eigen territorium. Als hij een gevecht aangaat, zal hij eerst zijn nekveren rechtzetten en dan pikken en de rivaal uitdagen. Voor deze bloedsport werden speciale rassen gefokt: vechtrassen die door hun bouw volledig en agressief karakter voorbestemd zijn om te vechten. Vaak werden mesjes aan de poten van de haan bevestigd, zodat hij sneller de ander kon doden.

3

Jean Leon Gérôme (1824-1904): Un Combat de Coqs.

Het van oorsprong Chinese hanengevecht groeide in de 6e eeuw v.Chr. al gauw uit tot een populair gokspel en verspreidde zich vanuit Azië via Europa tot aan Zuid-Amerika. Niet alleen in een cultuurstad als Athene werden hanengevechten populair, maar ook in ons land. Een bewijs hiervoor is dat men zelfs ruziemakende dominees vergeleek men met vechtende hanen. Zoals men in de oudheid voortekens zag in de hanengevechten, zo deed Franciscus de Mendoza, admiraal van Arragon dat ook toen hij in Holland gevangen zat. Hij liet twee hanen vechten, die hij Albertus (naar aartshertog Albertus van Oostenrijk) en Maurits (naar prins Maurits van Oranje) had gedoopt. Tot zijn spijt won Maurits. Hij sloot ze weer op in hun hok, liet ze goed eten, verwisselde de namen en liet ze toen nog eens vechten. De haan die nu Maurits heette, won. Dit was voor de admiraal een teken dat de ondergang van zijn meester onvermijdelijk was.

De hanengevechten kwamen als volksvermaak bij alle gelegenheden te pas: op vastenavonden, kermissen en bruiloften. In Drente kende men een gebruik dat aardig heette, maar dikwijls tot onaardigheden leidde. Als een weduwnaar hertrouwd was, brachten de burens een paar hanen voor de deur, gaven de ene de naam van de man, de andere die van de vrouw en lieten ze vechten. Wee de man als de haan met de naam van zijn vrouw het won. Hij werd dan door ieder bespot. De burens wilden die grap ook wel bij een pasgetrouwd stel uithalen, maar die wezen dat meestal van de hand. Een weduwnaar moest het zich echter, naar oud gebruik, laten welgevalen. Na het gevecht werden de hanen geslacht. Bij het daaropvolgende *hanenmaal* werden de gasten met een oorverdovend 'kukeleku' verwelkomd en ging het er vrij wild en baldadig aan toe. Het hanenmaal werd gewoonlijk door een *hanenbier* (een drinkpartij in de herberg) gevolgd.

In de 20^e eeuw werden hanengevechten als dierenmishandeling gezien en vrijwel overal ter wereld verboden. Daardoor verhuisde het toneel naar de illegaliteit. In Zuidoost-Azië, in Latijns-Amerika en

in het Caribisch gebied zijn hanengevechten nog altijd populair. Bij de gevechten wordt veel gekokt. Het winnen of verliezen van een haan gaat gepaard met heel wat bijgeloof.

De haan in de christelijke traditie

Bijna overal, behalve in de Keltische en Scandinavische traditie, werd de haan geassocieerd met de dageraad. In China stond hij voor de vijf deugden: burgerzin, militaire discipline, moed, betrouwbaarheid en edelmoedigheid (omdat de haan voedsel aanbiedt aan zijn hennen). De haan werd ook een begrafenisembleem: hij zou immers het kwaad afweren. In Japan werd hij gezien als een heilig dier en mocht vrij rondlopen in Shintotempels. In de islam was hij de reuzenvogel die de profeet Mohammed in de eerste hemel hoorde kraaien: 'Er is geen andere God dan Allah'. In veel Afrikaanse tradities werd hij in verband gebracht met hekserij.

In de vroeg-christelijke traditie was de haan de symbolische wekker van de nieuwe dageraad in Christus. Zo zei kerkvader Ambrosius (339-397): 'De haan wekt op wie nederligt, bestraft hen, die de slaap beminnen en overtuigt de loochenaars. Op het gekraai keert weer de hoop en stroomt de zieken heling toe. Geborgen wordt des rovers dolk, gevallen herstelt het geloof.' En de Romeins christelijke dichter Arelius Clemens Prudentius (348-413) zei: 'De haan, de bode van de dag, verkondigt 't naderende licht. Ons roept de Wekker van de Geest, de Heer, tot nieuwe levensweg.' Vanouds zong men het lied van Prudentius (Gezang 371 in het *Liedboek voor de kerken*):

*Ja, dit is onze zekerheid,
dat Christus deze stille tijd
bij 't luide kraaien van de haan
uit t' rijk des doods is opgestaan.*

Prudentius legde hier een verband tussen de boodschap van Jezus' opstanding en het hanengekraai. Dezelfde gedachte vinden we in een lied dat omstreeks 400 ontstond:

*De haan kraait dat de dag begint,
het licht het duister overwint.
Christus spreekt in het hart ons aan
om tot het leven op te staan.*

Een tamelijk recent gebruik is de *palmpasestok* (een versierde en met lekkernijen behangen stok in de vorm van een kruis waarmee kinderen op de morgen van palmzondag de kerk betreden) te tooien met een haan van brooddeeg. Mogelijk herinnert dit gebruik aan de vruchtbaarheidsfeesten die in het voorjaar werden gevierd bij de herleving van de natuur. Het haantje bovenop de palmpasestok is voor velerlei uitleg vatbaar. Volgens sommigen is het een verwijzing naar de ontrouwe Petrus. Voordat

Elisabeth J. M. (Elly) van den Hoeven (1928), Paaswens, 1952.

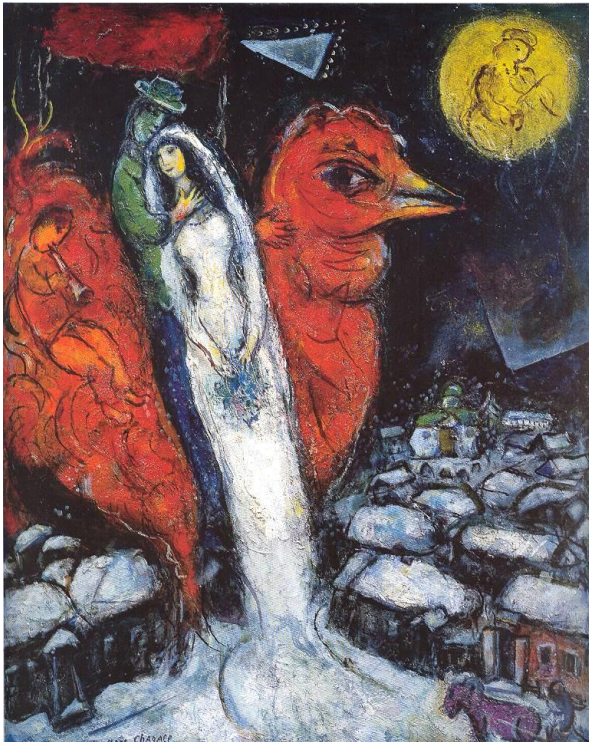
Otto Dix (1891-1969), 'Petrus en de haan', 1961.

de haan op Goede Vrijdag kraaide had Petrus drie keer gezegd dat hij Jezus niet kende (o.a. Mattheüs 26, 30-35 en 69-75). De haan kan ook gezien worden als symbool voor Jezus: Christus schudt je wakker en vertelt je dat het licht eraan komt.

Het haantje op de toren

Sinds de tiende eeuw stelde men op de torenspits boven op het kruis (of soms een ander symbool, bijvoorbeeld een metalen bol) een windhaan of weerhaan op. De haan werd hierdoor een bekend christelijk symbool. Honorius van Autun († 1152) verdedigde de plaats van de haan op de toren: Zoals de haan hen wekt die slapen, zo moet ook Gods haan, de priester, degenen die nog slapen met zijn klok tot het eerste ochtendgebed wekken.

Ook Hugo van St. Victor (1096-1142) zag de haan als beeld van de prediker: Zoals de haan door zijn gekraai de uren van de dag scandeert, maar ook voordat hij kraait met zijn vleugels slaat, zo moet de prediker getrouw het Woord verkondigen, de slapers wekken uit de slaap der zonde en voor hij eisen aan anderen stelt, zorgen daaraan zelf te voldoen. En zoals de torenhaan zich naar de wind draait, moet ook de prediker van de goddelijke waarheid zich met zijn vermaningen en bestraffingen krachtig keren tegen de weerspanningen, opdat hem niet verweten kan worden, dat hij voor de verscheurende wolf op de vlucht is gegaan.

Marc Chagall (1887-1985), 'Liefdespaar met rode haan', 1950-1965, olieverf op linnen, 81 x 66 cm, privé-bezit.

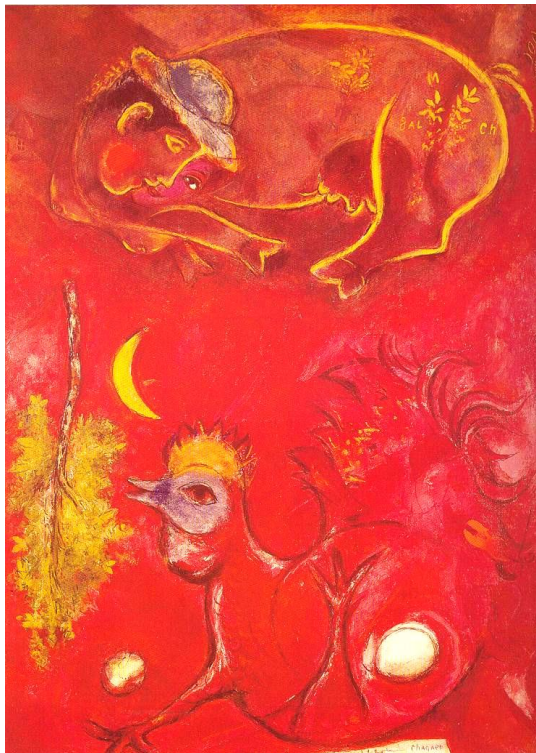

Als windwijzer wijst de weg, hij geeft de richting aan. Hij waait niet met alle winden mee. Hij is zo geconstrueerd dat hij juist tegen de wind in draait. Het kruis verdringt hij niet. Hij roept tot de dageraad die is aangebroken door het lijden en sterven van Christus aan het kruis. Hij roept in alle windrichtingen het leven uit en verkondigt de overwinning van het licht.

De haan is een beest met lef. Hij laat zich niet snel op zijn kop zitten. Dat blijkt als hij zijn stem verheft: het brengt heel zijn fysiek in beweging. De haan in het lied van Prudentius heeft het lef het als heraut van het leven op te nemen tegen 'de helse overmacht', 'de wereld en haar trots geraas' en 'de overmacht van de zware zondenacht'. Als heraut van het leven is hij voor geen kleintje vervaard.

© Leen den Besten

Zevenaar, 10 mei 2006,
aangevuld 7 juni 2010.

Marc Chagall (1887-1985), 'Bij het kraaien van de haan', 1944, olieverf op linnen, 92,5 x 74,5 cm, privé-bezit.

Marc Chagall (1887-1985), 'De haan', 1947, olieverf op linnen, 100 x 88,5 cm, Parijs, Musée national d'art moderne, Centre George Pompidou.

Marc Chagall (1887-1985), 'De verliefde haan', 1947-1950, olieverf op linnen, 71 x 87 cm, privé-bezit.